

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

PRÆFIKSET "FOR-".

Af Erik Olsen, Århus.

Præfikset for- er et af vores almindeligste præfikser. Det er i forskellige ordbøger, sproghistorier og monografier (jf. omstående litteraturliste) gjort til genstand for grundige og omhyggelige behandlinger.

Etymologisk føres for- tilbage til tre præfikser, kendt fra gotisk: 1: faúr-: "foran, forbi", hty: vor-, lat: por-: "ud". 2: fra-: lat: prō: "foran, for", hty: ver-. 3: faír-: "hen", lat: per: "gennem", modsvarende hty: ver-/ent-/er-. Den direkte sammenhæng mellem disse tre størrelser og det nutidige for- lader sig dog ikke eftervise. Det nudanske for- er dels hjemligt, og dels lånt fra tysk, hovedsagelig mnt. Det hjemlige præfiks stammer dels fra sammensætninger med præpositionen fyrir, og dels fra et præfiks: for-, jf. oldislandsk: forseti, forfall, forysta etc. Det mnt. vor- svarer til hty. vor- hhv. ver-.

Man har i de ovennævnte værker opregnet en lang række forskellige betydninger af præfikset for-:
Destruktivt: forgrave, fortale, fortabe, forvanske, forøde...
Privativt: fordrive, forfragte, forkaste, forsvinde...
Forstærkende: forside, fortrykke, fortære, jf. desuden islandsk: forfagur, forríkur: "meget smuk, meget rig."
Tilvejebringelse af kontaktforhold: forbinde ("forpligte"), forene, forhandle, forlige, forsamle.
Forsyne med: forlene, forpligte, forselve, forgylde.
Forandre i retning af det tilknyttede adjektiv: forarme, forynge, formere, forny...
Lokalt: fortrop, fortelt...
Temporært: forfader, forhistorie...
Betegnende et rangforhold: formand...
Pejorativt: foragte, fordømme...

Betegnende interesse og lignende: forkæmper, fortaler...
 Betegnelse for mønster til efterligning: forsanger, forskrift, fortegning...

Ved nærmere strukturelt eftersyn kan det imidlertid se ud til, at denne lange række betydninger reelt dækker over et mindre antal grundbetydninger, sandsynligvis fire, nemlig: Lokal: mere abstrakt opfattet:

i rum: forhus, fortrop, forstavelse,
 i tid: forfader, forår, forberede,
 i hierarki af mennesker eller beslægtede elementer: formand, fordel, fortrin, formynder, forskrift....

En anden grundbetydning, der samler flere bibetydninger under sig, er "ændring i retning af grundordet": Den privative brug eller betegnelsen for en art fjernelse ses ved for- plus verber som: drive, jage, kaste, lægge, rykke, skyde, trænge, tage, komme, løbe, trække etc., altså alle verber, der i sig selv implicerer en art bevægelse. Et andet eksempel er betegnelsen for fuldbyrdelsen af en proces: forbene, fordampe, forkulle, forbrænde, forbruge etc., dvs. ændring i retning af det substantiv, som grundordets verbum er afledt af. Ved betegnelser for tilvejebringelse af et kontaktforhold ligger denne betydning også i grundordene selv: forbinde, forsamle, forene, forlige etc. Man, fx. O.D.S. har også opregnet en del eksempler, hvor for- skulle være forstærkende: forblive, forfølge, forkue, forhærde, men forskellen på "blive" og "forblive", "hindre" og "forhindre" m.m. er nok mere stilistisk end egentlig et spørgsmål om emfase. Det fremgår især af en sammenligning med de tilfælde, man har på betydningen emfase som grundbetydning. Denne betydning kendes i dag fra islandsk, jf. de ovennævnte: forfagur og forríkur og flere andre. Det er sandsynligvis denne brug af for-, der i østnordisk afløser of- med betydningen: "for meget, alt for, nimis". Man mener, at denne udvikling stammer fra fornsvensk i 1400-tallet (det hævdes fx. af Ture Johannisson 1955, der sammesteds mener, at denne udvikling er påvirket af mnt.).

Vi ser altså en række bibetydninger, hvor bibetydnings-elementet reelt ligger i grundordet i stedet for i præfikset. Man kunne så tilsvarende vente, at den såkaldt negativiserende betydning kunne falde ind under dette, nemlig i en række ord, der er negative eller let kan tolkes i negativ retning: forbløde, fordærve, forhadet m.fl., men ved en mængde andre ord ligger det negative alene i præfikset: forlede, forvokse, forse, forgå, forføre, forgrave, forbygge og mange andre, så her må være tale om en grundbetydning, der så muligvis er en aflægger af grundbetydningen: ændring i retning af, befordret af grænsetilfælde, hvor det negative element kan ligge i grundordet, alt efter den sammenhæng, det bruges i: forøde, forfalde, forbrænde etc. Herunder hører den opregnede pejorative bibetydning: foragte, fornede...

Et tegn på, at der er tale om et begrænset antal grundbetydninger, ser jeg i en række homonymer, hvor de forskellige betydninger står over for hinanden: forgive (forgifte/ældre dansk: tilgive, fortale (subst./inf.), forbrænde (lokalt (tid)/ændring/negativt).

Sideformen fore- er nordisk og stammer fra præpositionen: fyrir. Sproghistorisk skulle man vente, at e'et skulle svinde i dansk, og det gør det da også som hovedregel. Det bevares dog i en række tilfælde, hvor det imødegår en del homonymer. Til nogle verbalsubstantiver med for- svarer verber med fore-: forstander/forestå, forgænger/foregå, forslag/foreslå, og jeg mener, at de alle kan føres tilbage til grundbetydningen: lokal, mens der til verberne findes e-løse former med andre grundbetydninger: foregå/forgå, foreslå/forstå, forestå/forstå...

Af de tre nudanske grundbetydninger er den først nævnte: lokal trykstærk (dog med enkelte undtagelser, jf. Nudansk ordbog: for- I.). Den findes både i nordisk og i tysk og modsvares i nht. af vor-. De to andre grundbetydninger er tryksvage og modsvares af nht. ver-.

LITTERATURLISTE:

- Blöndal, Sigfús: Islandsk-Dansk Ordbog I-II. Reykjavík 1920-24.
 Der grosse Duden. Band 7. Etymologie. Bearb. v. Paul Grebe.
 Mannheim 1963.
 Falk, Hjalmar og Torp, Alf: Etymologisk ordbog over det
 norske og det danske sprog I-II. Kristiania 1903-06.
 Johannisson, Ture: Verbal och postverbal partikelkomposition
 i de germanska språken. Lund 1939.
 Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen
 Sprache. 20. Aufl. Bearb. v. Walther Mitzka. Berlin 1967.
 Nielsen, Niels Åge: Dansk etymologisk ordbog. 2. rev. udg.
 København 1966.
 Nudansk ordbog. 10. reviderede og forøgede udgave. Bd. 1.
 København 1979.
 Ordbog over det danske Sprog. 3. opl. Bd. 5. København 1975.
 Skautrup, Peter: Det danske Sprogs Historie I-V. 2. opl.
 København 1968 (Reg. bd. Århus 1970).
 Westergård-Nielsen, Chr: Låneordene i det 16. Århundredes
 trykte islandske Litteratur. Bibliotheca Arnemagnæana. Vol.
 VI. København 1946.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1987

HVAD MED MODERSMÅLSLEKSIKOGRAFIEN?

Af Anne Duekilde

Hvad med modersmålsleksikografien? er en rummelig formulering. "Hvad med" er en ellipse der kan betyde: "hvordan står det til med?" eller "hvad bør der ske med?" eller "hvad bliver det til med de ordbøger?".

Jeg kommer ikke med planer for nye ordbogsprojekter. Men jeg vil gerne være med til at finde ud af hvor vi står, og på hvilke punkter der bør ske noget.

Avisteksten.

Jeg har valgt at gå ud fra en ret tilfældig avistekst fra i sommer. Denne tekst skal give eksempelmateriale til 2 spørgsmål:
 - Hvor godt er dansk i dag dækket ind ordbogsmæssigt?

- Hvad er det ønskeligt at få behandlet i ordbøger?
 Både den indenrigspolitiske leder og notitsen er ret krævende tekster. Det er dog ikke sådan at avislæserne normalt ville gribe til ordbøger her. Men nu tænker vi os en situation, hvor vi gerne vil forstå avisens ordvalg til bunds. Måske skal vi oversætte teksten, måske hjælpe en der har dansk som fremmedsprog.

Sprog kan bruges mere eller mindre godt og smukt og rigtigt. Det her er kvalificeret. Med hensyn til sprogrigtigheden kunne man standse ved formuleringen i linje 2: "Ritt. Bjerregaard .. påkalder sig den socialdemokratiske identitet." I ODS-artiklen paakalde kan vi finde en betydning der beskrives med ordene: "anføre, henvise til som hjemmel olgn., paaberaabe (sig)". Denne betydning anser ODS for at være ikke helt almindelig brugt (i ODS-sproget: lidet brugt), og der er ikke belæg for konstruktionen påkalde sig. Uden at jeg dermed benytter ODS som en autoritet, vil jeg sige: lederskribenten sigtede sandsynligvis mod